

**Менің
Қазақстаным-**

ЖҰМЕКЕН

Азбанбаев М.А.

Азбанбаев М.А.

Менің
Қазақстаным -
ЖҰМЕКЕН

Қарағанды 2005 ж.

ББК 63.3(5Қаз)

А 29

§

Азбанбаев М.А.

А 29 Менің Қазақстаным - Жұмекен. Қарағанды, 2005 -
256 бет.

ISBN 9965-442-35-5

Кітапта қазақ және орыс тілінде «Менің Қазақстаным» әні мен оның сөзінің авторы ақын Жұмекен Нәжімеденовтің тағдыры зерттелген

В книге на казахском и русском языках исследуется история судьбы песни «Менің Қазақстаным» и автора стихов поэта Жумекена Нажимеденова

ББК 63.3(5Қаз)

А 0503000000
00 (05) - 06

ISBN **9965-442-35-5**

Азбанбаев М.А. 2006

Болашақ ұрпаққа арналады

МЕНІҢ ҚАЗАҚСТАНЫМ

(сөзі Жүмекен Нәжімеденовтікі, музыкасы Шәмші Қалдаяқовтікі)

Алтын күн аспаны,
Алтын дән даласы.
Думанды бастады,
Далама қарашы.
Кең екен Жер деген,
Жерге дән шықты ғой,
Дән егіп, терлеген,
Қазағым мықты ғой.

Қайырмасы

Менің елім, менің елім,
Гүлің болып егілемін.
Жырың болып төгілемін, елім,
Туған жерім **менің** - Қазақстаным.

Айнала қарасам,
Асықты жүрегім,
Заманға жарасам,
Жарасып **тұр** елім,
Біздің ел Орденді
Көтерді туларын,
Ел мен ол **тербелді**,
Тербеле жырладым.

Қайырмасы

Сағымды далам бар*
Сабырлы көлім бар.
Қарандар, жарандар,
Осындай елім бар.
Қарсы алған уақытты,
Ежелгі досындай,
Біздің ел бақытты,
Біздің ел осындай.

Ұлы ұлттық ақын

Жұмекен Нәжімеденов

ҰЛЫ ҰЛТТЫҚ КОМПОЗИТОР

Шәмші Қалдаяқов

ҰЛЫ ҰЛТТЫҚ ТҰЛҒА

Р 7 2

Кенжин Әукебай

М. А - қа

Мен-
Ұлыған Көк Бөрісі Даланың.
Ұлымауға амалым жоқ, амалым: , ,
Күпті —
Сайран салған қайран көңілім!
Бітті...
Ойран - заманым!
Ақындардың соры - қалың, бағы - аз да.
Қара тағдырым - қасіретті қағазда.
Іш тартпасын көрдім саппас тобырдың,
Саппастығын сезіп қойған сабазға.
Көрдік біздер не бір қара беттерді.
Кеудемізді керемет бір кек керді.
Замандастың бәрі иілді заманға.
Біз тік тұрдық.
Бізді ол, сонсоң жек көрді.
Содан кейін сотталғанбыз сан рет.
Соттала сап ақталғанбыз сан рет.
Ақтала сап тағы да бір Сұмменен,
Сұмырайға тап болғанбыз сан рет.
Енді ақындар жекпе-жекке қатысып,
Мерт болмайды атысып!
Сотталмайды соры қайнап бостан-бос,
Ақталмайды қара бет боп -
Шатысып...
Көзге ешкімді ілмей,
Қырт —
Жердің бетін жаулап алған пілдей құрт -
Ақындарды ұстайды енді өзіндей
Өлімтікпен - бірдей ғып!!!
Мен-
Ұлыған Көк Бөрісі Даланың.
Ұлымауға амалым жоқ, амалым.
Құлдар сүйді -
Құл иелену заманын!
Сұмдар сүйді -
Сұм иелену заманын!!
Қайтем енді құлға кеткен есемді?
Қайтем енді сұмға кеткен есемді?!
Бітті менің заманым!
Хош, енді..

Ақсұңқарұлы

Қош келіпсіздер, оқырман!

Әңгіме өнер мен өмір хақында өрбитіні белгілі, сондықтан да сөз кезегі ақынның өзіне берілуі заңды.

1983 жыл 3 қыркүйек. Жүмекен: «Қазір жұрт мен туралы: «бұл қайдан шықты?» деген сауалдан, соған жауап іздеуден ауыса алмай жүр. Вознесенскийді аударды - содан шықты ма, Евтушенконы көп оқушы еді - содан шықты ма? Әлде Мұхтар мен Қадырдың бірінен шықты ма? Нәжімеденов қалай өзінен өзі шыға қалады? Әйтеуір «шығуы» керек еді ғой?».

Бәсе, Жүмекен қайдан, кімнен шықты? Өзіндік ой-өрнегі, өлең кестесі қалай құрылды? Қай тарап пен танымал талантқа ұмтылды? Бәрінен бірдей оқып, үйренді ме? Әлде есте жоқ бір елеске еліктеді ме? Қазақ аудармасы элем әдебиетіне енгеніне небір заман өтті. Өнер маңайындағы ептілер мен пысықтарды есепке алмағанның өзінде, ар майданында алысқан алыптар қаншама. Қазақ және элем әдебиеті көкжиегін соншалықты тарылтып жібергені несі мына жұрттың? Негізі, ақын, ақындық деген қайдан, кімнен, неден шығуы тиіс? Өлең мен өмірді зерделей, зерттей отырып біз Жүмекенді өзінен-өзі шықты дейміз. Өнерінің бірден-бір бастауы - Өзі. «Ана сүтімен, ақ сүтпен дарыған. Ешкім тартып ала алмайтын, ешкім, ешкім. Өз ойымен өзі ғана боп өскен. Бәрін, бәрін өзінен бастаған».

«Өткенге үңіліп, шындап қарасақ», ақиқат осындай тұжырым ұсынбақ. Бар жауап Жүмекен өлеңі мен өмірінде. Біздің міндет өзімізге белгілі өмір сәттерін мұрағат деректері негізінде суреттеу. Алғашқы өлендерінің Қарағанды топырағында жаратылу себептерін ашып көрсету. Жас Жүмекен бейнесін көз алдарыңызда өз сөзімен, ісімен бейнелеу. Оқырман болашақ ұрпақ Жүмекен заманын ресми жиналыс хаттамасы, газет мақаласы мен оқулықтан ғана емес поэзия арқылы да білуі тиіс. Өлең әрі әділ, әрі әсем элем. «Тынымсыздық, тынымсыздық - тынысы. Дүниені шабыт қылып көтерген жүрегі. Көңілде ой, көзде сурет, эн жанында. Шабыт шалқығанда ақыл мен сезім сүйіскен. Сері оймен сергек зерде түйіскен. Тынымсыз тыныштық ұялаған жұрт», - Жүмекен жыры. Өнер мен әдебиет халық туындысы. Әр заманда оны халықтың рухы тудырады, тарихы, тағдыры жасайды. Мынау галамда өзіндік орны бар,

өмір сүру хақын өз еңбегі, өнерімен дәлелдеген, қажеттілігі мойындалған қазақ ұлты жасаған осынау қазақ әдебиетін. «Өнер - өзі де мал, өнерді үйренбек - өзі де ихсан. Бірақ, ол өнер ғадаләттан шықпасын, діни заңға сәйкес болсын. Адамға хәлінше ихсанды болмақ - қарыз іс. Бірақ өзгелердің ихсанына сүйенбек дұрыс емес», - деген Абай. Әділет пен әсемдік қазақ өнерінің өзегі. Жақсылық қылуға қазақтың жаны құмар. Өнерге өмірбойы ынтық. Ала жіп аттамаған. Құдайға құлшылық етуден танбаған. Әрқашан өз еңбегіне, ақылына сенген - бұл қазақ баласы. Осыған сай жинақ толығымен өлең сөздерімен, көркем ой өрнегімен өріледі:

«Мен тірімін, жылдар тірі мен көрген.

Менің санам - естеліктер жинағы».

Шынында да ақын тірі. Ол өткерген жыл мен күн тірі. Өшіруге кімнің дәті барады? Саналы ақын ғұмырын сызып тастауға күдіретің жете ме? Мен тірімін деген Жүмекен қазір де тірі.

Жүмекен жөнінде жазғаннан кейін поэзия тілімен сөйлеу міндет. Ақынның тұлғалық бейнесін толық ашып көрсететін өз өлеңдері болуы себепті, оның сөздері, ойлары толық, тікелей пайдаланылады. Ақын өнерін өзінің өлеңі арқылы зерттеуге тән тәсіл. Басқа балама жол жоқ. Бұл ақын сөзін ұрлау, не болмаса сыпыра көшіру емес. Поэзия - әсем, әділ әлем десек, Жүмекен де бір бөлек, бүтін әлем. Аспанмен астасқан әлем. Әсерлі де, әдемі, әнді әлем. Әділ, әлді, әрлі әлем. Сенімді, сезімді. Сұлу да сырлы. Сырнайлы, арайлы. Сәні де, мәні де жарасқан. Ой мен тілді жарыстыра, жарастыра, көңілді күймен кестелеген. Ойдың өзін жердің түпсіз тереңінен тартқан. Кәрі тарихтың көмір болып қатып қалған қабырға - қамалын қайла, қаламымен қақыратқаң. Метафора таңдаулысын қара тастан қашап ойып алған. Көңіл шабытын лава жалынына жанып-жанып алып, Сарыарқаның сақылдаған сары аязына шындаған хас шебер, ойшыл, суреткер. Қошалақтың алтын қыраны, Ашақтық Алаштың азаматы. Біздің мақсат: Жүмекен жырының тереңін, тұңғығын, тұнығын, тамырын тексеру, түгендеу. Түпсіз тереңіне тарту. Ізденіс жолында бірден-бір бастауды табу. Ішкі арпалысты, ширығуды

сыртқа, жарыққа шығару кезеңі келгенін түсіну. Өз, мендік шеңберінде ендігі қалу қауіпті. Басқаны іздеу қажет:

«Алысқа қара, бол ғашық
Өзіңе емес, өзгеге».

Алысты көру көрегендік емес пе екен? Қарай білу де қасиет шығар? Өзгеге ғашық болу өзінді ұмыту ғой? Өзінді де, өзгені де ұмытып өнерге ұмтылу.

Зерттеу тәртібі, тәлімі, тәсілі - өзінді, өзгені, өмірді ұмытып, қолынан жақсы іс келгенді іздеу. «Ұнатқан сайын өзінді, өзгеге суыйсың». Өзінді де, өзгені де ұмытып өлеңге өту. Бәрінен бас тарту. Нар тәуекел! Ұлтта ұмытылған ұлы ақындар қалмасын. «Халық қаласа, хан түйесін сояды». Ақын халыққа, халық ақынға жақын. Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы - халық. Пенделерге өмірдің, өнердің бұлжымас осы заңдылығы маза бермес. Ұлт басшысы мен ұлт ақынының жанында ұлттық әкім, ұлттық меценат, ұлттық оқырман табылуы тиіс. Қосындылардың орнын ауыстыруға болмайды. Ұлттық мемлекеттің тірегі, ұлттық тіл. Ұлттық тіл жоқ жұртта, ұрт пен бұт қалып, басынан бұлт пен қайғы тарқамас. Көкжиекті тазартар тек бірлік, ұлт болып ұлттық тілде ұйысу. «Өнерді ұлттан, ұлтты өнерден айырганда... екеуі де құрымай ма?» деген Жүмекен - Идаят сауал-тұжырымы негізді, заңды. Өмір - өнер. Өлең-өмір.

Біздің ниет, шын пейіл: өлең - өнердің бал дәмін тату. Толқып тұрып толғау. Тәтті әрі терең ойға бару. Жалын-жасын Жүмекен жырынан тұтану. Өнерін, өмірін үлгі, өнеге тұту. Толықтануға тырысу. Тілеуінді тек тәңірден тілеу. Талант пен тұлғаны тұтынушылық тұрғысынан тану теріс екенін түсіну. Тексіздік пен түңілу, тарығуды тастау. Тек қана, таза тану, түсіну, түйсіну, талдау, таныстыру, тарату. Тандана талантына таңқалу. Тағлымдану, таразыға тартып толғану талпынысы. Түзу тізілген тіркестерге тебірену, тербелу. Түгел түсінуге тер төгу. Тың тақырыпты, тынысты, тыныштықты, тазалықты тауып тыншу. Туган жерге, табалдырыққа табыну, танысу, табысу, тағаттану, тәрбиелену. Туған топырақты жастанып жатуды бақыт деп тану. Тұлғаны тудыратын тіл, талант, талап, табандылық, төзім. Төбе би биігінен, білімді, білікті биліктен,

тер мен төреден тәуелсіз төрелік төгілсін. Жырласақ Жұмекендей жырлайық. Егілсек Жұмекен гүлдей егілейік. Тұнып тұрған түрлі түс пен түр, бояуына қанығу. Таңдаудан таймау. Тар жол таяғақ кешуден тайынбау. Тектілікпен тік тұру. Теңмен тең түсу, тепкіге төзбеу. Табиғаттың төл туындысы таспа, тәлкек талқыға тартпа тарлан талантты. Алтын күн аспанда түркіге тән тағдыр пен тарих тағлымын таңдау. Төңкеріс пен теңсіздік, төбелес, теке-тірестен бас тарту. «Бейбітшілік керек бізге мәңгілік». Тіршілікте тартыс пен тартылысты тең танымай, тіл табыс, тарылма. Тақ пен баққа тура тарт. «Жақтырмаған жанарлардан жасыма». Туынды Таңбалы тастан тартылған темірдей тәртіп, тәлім-тәрбиемен тәуелсіздік тұғырына тік. Біздің таңдау - тура жол. Жұмекентануда тікелей тарих пен тағдырдың тарам-тарамды, тарау-тараулы, түрлі-түсті тұстары тұнып тұрған, тапсырыссыз, тапсырмасыз, тәуелсіз, бейтарап талдауды таңдадық. Жүрек кірін, мінез мінін тазартуды, тазаруды ойға алдық. Сіз де, біз де оқырманбыз. Қандай да бір мәселе жөнінде пікір білдірсек біз кітаптардан оқып, көңілге тоқыған ойшылдар ойларына сүйеніп, негізге аламыз. Жазу барысында әр елдің, әр кездің, әр түрлі ойшыл, ақындары, ғалымдардың ойларын тақырыпқа сай қолданып, пайдаланып, қорытып керегімізге жараттық. Барлығын тізбелеп, сілтеме жасау мүмкін де емес, бәрібір ол ойлар, сезімдер, ұғымдар өзіміз арқылы өзіндік ойлау жүйесі елегінен өткізілген соң өзгеріске де түсті. Ақын, жазушылар, ғалымдар - барлығы да бірінші кезекте оқушылар. Көктен түскен төрт кітаптан артылған ештеңе жоқ. Жаңалықтың бәрі табиғи заңдылықтан шыққан дүниелер. Абай артық ғылым кітапта деп соны меңзеп кеткен. Негізінде ой мен мәдениет бір адамға, жеке ұлтқа ғана тиесілі емес. Ол адамзат аталатын адамдар ұрпағының өмірлік тәжірибесі, білімі - бәрімізге бірдей тиесілі ортақ қазына. Кең толғау мен үлкен ойда Абайға жүгіндік. Әр сәт сайын Абай осы тұста не айтты екен, не көмек берер екен деп хакімнің ақыл кенін ақтардық. Алсақ бәрін Абайдан алдық, жасырмаймыз. Өзі алындар деп рұқсат етіп, тарту еткен. Абайда дін де, философия да, поэзия да бір тоғысқан. Қара сөзі публицистика мен ғылыми еңбек үлгісі деу өте орынды. Небір атышулы ғұламалардың

Абайдан асып кетпегін аңғардық. Қазақтың қара өлеңінің түпсіз тереңіне үңілдік. Поэзияның өзі жеке дара тұрған ғылым екенін сезіндік. Сөз әлемінде өлең патшалығының жалғыз эміршісі, поэзия ғылымының докторы, поэзия профессоры, ақыл мен сезім академиясының академигі Патша ақын. «Қиыннан қиыстыру». Қисын- логика. Ал, өлең сол қисын заңдарына бағынбайтын бөлек дүние. Абайдың «қиынан қиыстырған ер данасы» деген формуласы. Метафораны тудыру даналардың ғана қолынан келеді. Сонда, поэзия бір ғана ғылым емес, ол даналық әлемі. «Алланың сөзі - қаріпсіз, дауыссыз». Оны жүреппен сезетін, сенетін ақын. Қалған жұртқа жеткізетін де осылар. Дүниенің мәңмұрлығы бір түрлі ақылға нұр беріп тұратұғын нәрсе деген де Абай әлем деген сөзді қолдану арқылы жаратушының шапағатын айтады. Жаратқанның адам баласына жауапкершілік сезімін жүктеп жаратуында Һәм ғадаләт, ҺӘМ махаббат бар деп түсіндіреді қазақтың Бас ақыны. Барша ізгіліктің анасы ғадаләт. Ғылым мен қатар сөз, тіл - Алланың бір сипаты. Өлең - сөздің патшасы, сөз сарасы. Сара - ашық, айқын, таза, анық, тәуір, жақсы, асыл, жеке-дара, ерекше, үздік. Бұның бәрін түсіну үшін терең ой, түрлі ғылым қажет етеді. Мыңнан біреу ғана талғап-талғап дейді. Біздің айтқан әділ, әсем әлем поэзия дейтініміз осыдан. Поэзияға әділдік пен әсемдік тән. Тек сонысымен ғана ол поэзия. Онда патшалық құратын дана да, дара да тұлға - Ақын. Талант. Осы сөздің, ұғымның түпкі тамыры грек сөзінен тартылған - еңбек. Ал, ақындарды түсіндіру, талдау үшін ақын болып туу шарт. Жұмекең «өзінді өзін зерттеу ақындық» десе, зерттеушіні зерттеу, ол да ақындық. Бірақ, ақындықтан өзгеше ақындық. Ақындық ақынға құдай берген, жаратқан сыйлаған қасиет болса, ал өлеңді зерттеу ол ақындардың саған берген сыйы. Алла мен ақын ұсынған сыйды алу үшін тек қана бір-ақ зат қажет. Ол- еңбек. Талант тағдыры талантының танылуына да тәуелді. Талантты замандасының танымауы танданарлық зат емес. Замана өзгеруімен қағидалардың да өзгеретіні белгілі. Абай ғылымның өзін екі тұрғыдан қарастырады. Бірі - Алланың ғылымы. Екіншісі адамның ғылымы, білімі. Оны Алланың ғылымы емес деп кесіп айтады. Адами ғылым әуелі ғалами ғылымға ерсін, бағынсын, құлшылық етсін дейді. Осы ғалами

ғылымға жетік болу бірінші кезекте ақындарға бұйырған ба деген ойға қаласыз. Абайдың өлең жайлы ойлары еріксіз дәп осындай тұжырымға жетелейді.

1956 жылдың 17 қарашасында өткен Қазақстан Жазушылар одағының III пленумында Хамит Ерғалиев: «қалам иесі үшін өз еңбегі жөнінде төңірегінен алған әділ пікір де шығарма болмақ. Өйткені, ондай пікір автордың келелі өнеріне төл қасиет боп кірігеді, яғни суретшінің өзі жасайтын жанды көрініске, нақты қимылға айналады» деген екен.

Әділ пікірдің өзі шығарма. Және көркем шығарма. Көркем шығарма әділ болуы тиіс. Тура, әділ пікір төл қасиет боп кірігеді. Келелі өнерге. Өнерде өнерлі өнерліні тудырады. Қандай ғажап, ғылыми тұжырым, ұғым. Бағанағы Абай айтқан өнер шарты көркем өнерді талдауға, зерттеулерге, оны жүзеге асыратын адамдарға қатысы бар.

Аталы сөз айта алар жақсыларға ілескенде Алла жар боп, Алаштың азаматтары қолдап тура жолға түстік.

«Мақсұт - алыс, ғұмыр шақ,
Ей, қарындар, жұмыршақ,
Андып тағар айып көп айтары бар адамға:
Айту қиын мұндайды,
Айтпау қиын одан да».

Қолына қалам ұстаған, айтары бар адамда алаң болмау кажет. Көңіл тыныштығын орнату ең қиыны. Тынымсыз еңбек етсең тынысың ашылады. Тату болған қандай жақсы. Тыныштықта тыныстайсың. Адамзатқа, замандасыңа ұнамай қалам деп аландама.

Жұмекен айтқан: «Жүргендерге кінә көп қалам ұстап-
Бұл жолдарды оқушым жарады ұқса», -
деген ойды түсіну.

«Адамзат күнде өзгерер, Алла өзгермес». Қаламың қисаймай тура келсін. Көңіл қаруы қолдан түспесін. Қаламың қылыштан кем көрінбесін. Ақын мен ақындыққа да мол дайындықпен келу міндет. Талант - табандылық пен тәлім-тәрбие талап етеді. Жалғыз тума талантпен тұманда адасуға тура келеді. Ілім, білім, ғылым алға жетелейді. Көп таланттардың дер кезінде ашылмай, ашыла алмай өмірден зар илеп өтетіні, өмірлерін оқусыз

өткізуінде. Түбегейлеп оқуға талпынбау. «Мен ақынмын» дегеннен ақындық қонбайды. Өлең ұйқастыра білу кәсібіне үйренуге, машықтануға, бала-шағанды асырауға жетерлік табыс табуға болар, ал ақындық ол құдірет. Оны ұстап тұру үшін де, қасиет даруы талап етіледі. Ондай қасиеттің аты-ақындық мінез. Беріктік, қайрат болса ғылым мен ақылды сақтайтын сауытын сақталмақ. Осындай «бес қаруы сай кісі» ғана поэзияға келе алады. Санаулы саналы ғана мыңжылдықтар саңылауынан өте алады. Қалғаны ше? Тіл өнері дертпен тең, өртенесің де кетесің. Өнер сенің бүкіл өміріңді талап етеді. Өнерге қызмет етуге тиіссің, өнер саған ешқашан қызмет етпейді. Талас, таласпа өлеңде өнерлі ғана өмірлі. Төрт ауыз өлең жазбайтын қазақ жоқ. Жазушының, айтушының бәрін ақын деп танысақ онда бізде қазірдің өзінде, үлкен мен кішіні есепке алмасақ, ақындардың саны екі-үш миллионнан асып қалар. Шынына келсек, тарих пен тағдыр талқысынан таланттылардың өз ішінен талаптысы мен тәңірдің тандаулысы ғана өтеді. Абай айтқан тандамасы. Білімдісі. Ер данасы. Талапты, ойлысы. Олар кім, оны бір Алла мен уақыт біледі. Таразыға тартатын да солар. Ақын сөзін ұғар елі болса, Жүмекенді де сол қатарда көргіміз келетіндігі рас.

«Ерлігімен талайды жауықтырса да», Жүмекен «елдігімен қорқытып келеді бәрін». Өнерде, өмірде елдік, ұлттық позиция ұстану ұстамдылық. «Өз мезгілінің негізгі күре тамыры елдікте» екенін «зор жүрегімен» қабылдай білген ақын. Өз дәуірінің, заманының үнін, музыкасын ести білу. «Елі өлең болып көтерілді». Халқын қалай-қалай көркем көтермелеу. Өлең болып көтерілу. Бүкіл ел. Осыдан кейін, қалай ғана ақын болмассың. Жүрегің өзінен-өзі сөйлеп береді. Алға, ақындар! Андығанға алдырма. Алла жарлығынан пенде аса алмас. Шақ ғұмырда қысқа да нұсқа сөйле. Адалдық алқасын тақ. «Ақ нәрсені қорғап көр, мықты ақын» сияқты. Айтарың болса ақтарыл, айтып қал. «Ойы ауыр бейне өлім» ақын бигіне көтеріліп элемді көр. «Айта жаздап, айта жаздап айта алмаған жүрістен» сақтандырған Жүмекенді еске ал. Айыбынан айбынды ұрпақ өзі-ақ аршып алар. Ең ауыр айып-айтылуға тиісті айтарыңды айта алмау. Екі қиынның арасынан қабақ шытпай өту, ер данасына ғана бұйырған. Кілемдегі кілең тепкіге төзбе.

«Өзім тепкі көрсем мейлі тек кілен,
мен-көбінді қорғай алам тепкіден», -

деп тұрған Жүмекен Нәжімеденов, ұлы қазақ ұлты барында ештеңеден, ешкімнен қорықпа. Жүмекен жыры қорған болмақ. Қайғыны да, шаттықты да арқалаған қыран эн алып шықпақ аспан көгіне-әсем энді сүйген көңілді. Кімнен «қорқып қалтырармыз. Осы энмен шындаламыз, қылшылдаймыз». «Әр көңілдің түбінен тебіреніп туатығын ел эніне» жол салған Жүмекен энді сүйген қазағын ол да сүйген.

Біз де өмірімізді, өнерімізді осы энге арнайық деп бел буайық. Эн болғанда өте ғажайып эн. Қайтіп энді тумайтын эн. Тындаудан, таңданудан, табынудан бір жалықпайсыз. «Бар дүние теңселеді эн айтып, Мен ғана үнсіз - тындау үшін сол энді». Үндемес күйші Жүмекен үнсіз тындаған эн, халық жүрегіне жол тапқан эн. Осы энге қатысты естіген, көрген, сезгендердің бәрін жан-жүректе жинай, жинақтай бердік. «Менің Қазақстаным» эні шын мәнінде Менің Қазақстаныма айналып кетті. «Даңқ пен дақпырт» романындағы Жүмекен - Идаят сөзін сәл ғана өзгерте қолдансақ - «Менің Қазақстаным» ел көңіліндегі эн атауы дәрежесінен шығып, ұғымға, белгілі бір түсінікке айналып бара жатқан тіркес». Жүмекен жырының жанына жақсылар жан сала жиналды. Шындығында бұл кітап бір адамның ғана еңбегі емес, көптің ісі. Қол үшін беріп, көмек жасаған, тікелей ат салысқан, ақыл айтып, ой қосқан Арқа, Алматы, Атырау азаматтары есімдері мен еңбектері өзі бір кітап. Қолжазбаның кітапқа айналуына, марқұм аналары Гүлбарам Ғаббасқызы Ибраеваның жоқтығын сегіз жыл бойы сездірмей, ерекше еңбек еткен ұлдарым Нұрлан мен Русланды, бауырым Олжас Саятұлын атағанды жөн деп санап отырмын. Сондықтан да, бұл қолжазба-жинақ деп аталады. Ойлар, жылдар, тағдырлар жиынтығы. Оған қосқан біздің үлес осы тақырыпқа баруға батыллықтың жетуі. Біздікі тек Жүмекентануға осындай бір жинақты тартымды етіп, ақынның 70 жылдық тойына тарту ету үшін еңбек ету. Осы оқыған, тоқығандар, құрбы-құрдас, қарындас, қатарлас, замандас берген кемел кеңестер негізінде

Жүмекен Нәжімеденов поэзиясы, өмірі туралы өздеріңізбен ой бөліскенді жөн көрдік.

Жүмекен жыры бар қазаққа ортақ кен-қазына. Мыскалдап болса да жарыққа шыға берсін. Көңілде де, ошақта да жансын, сөнбесін. Керекті сөздер болғандықтан, осы жинаққа жазып алып, өздеріңізбен өзі өз сөзімен сөйлессін деп шештік. Зерттеу мен ізденіс барысында табылған Жүмекеннің ешбір жинағына еңбеген өлеңдері мен аудармасы осы кітапта берілді. Олардың нақты қандай оқиғаға байланысты, қай уақытта жазылғандығы дәлелденеді. Жүмекеннің әрбір ісі мен өлеңін нақты өмірлік іздер негізінде зерделедік. Ақынның тұлғасын толық ашып көрсету мақсатында өлең мен деректерді қоса беру ең тиімді жол саналды. «Менің Қазақстаным» әнінің тууына байланысты ізденісте мұрағаттан Жүмекеннің өміріне қатысты бұрын жария болмаған, таралмаған, талданбаған тың деректер табылды. Бірақ, ол тіміскілеу, тосын, тергеу-тексеріске, тезге салып таратуды талап ететін нәрсе емес. Бұлар Жүмекентануда, ақын өнерін түсінуде қосымша мағлұмат беруімен құнды. Тану үшін түсінуге талпыну қажет. Адам әрекетін, өмір қажетінен, жүйені, сол заман заңын өзгерте ала алатын күші жоқ жеке тұлғаның мәжбүрліктен барған іс-әрекетін бағалауда қалтқысыз көзқарас ұстанған жөн. Себебі, Жүмекенге қатысты құжаттарды әркім, әрқилы түсініп, қабылдауы мүмкін. Бұл әрбір адамның өзіндік құқығы. Алайда, бәріне де жалпы адамгершілік, имандылық тұрғысынан келген орынды. Жүмекенге байланысты ақпаратты мың ойланып, жүз толғанып, ақынның жұбайы Нәсіп апай мен балаларының келісімі және рұқсаты бойынша енгіздік. Мұрағат анықтамасы Жүмекен өмірінің кейбір сәттерін ресми деректер негізінде нақтылауға мүмкіндік берді. Олар өз кезегінде Жүмекеннің өлеңінің қай уақытта, қай жерде, қандай жағдайда туғандығы туралы пікірімізге айғақ, дәлел. Мәліметтерді талдау барысында олар ақиқатына келгенде Жүмекен өлеңдерінен алшақ кетпегенін көресіз. Аңызға аяқ баспадық, ақиқаттан аттамадық. Адалға жақын, ақымақтан аулақ тұрдық. Ақырын жүріп, анық басуға талпындық. Аспадық, таспадық. Ғылым жолын тандадық. Естеліктердің еске сақтау қабілетіне тәуелділігін ескердік. Дерек пен шындықты ғана тірек етерімізді

ескерттік. Өлең мен өмір жолын санамен сараладық. Өмірдегі Жүмекен мен өнердегі Жүмекен арасында ешқандай айырма жоқтығына көзіміз жетті. Өмірі мен өнері біртұтас. Жүмекентануда қалыптасқан кейбір ой-тұжырымға біздің пікір қарама-қарсы, қайшы келетін тұстары аз емес, ол заңды да. Өзгелердің көзқарасына құрметпен қарап біз өз пайымдауымызды дерек көзбен, ғылыми әдістемеге сүйеніп негіздедік. Нағыз, шынайы Жүмекен Нәжімеденов бейнесін өз сөзі, өз ісі арқылы көрсету мақсатынан туған бұл еңбек. Ақынның өз күнделігінде өзіне елдің бәрі тисе беретіндігін айтып, бізге, болашақ оқырманға білдірді. Сондай тиісулерден ақынға қаншалықты қиындық, ауыртпалық түскенін сеземіз, сенеміз, сезінеміз. Тиіскенге, тістегенге, түрткенге ақын торықпады, таусылмады, түңілмеді, төзді, тынымсыз еңбек етіп іс тындырды. Өз көзімен көргені, өз жанынан өткізгені ақыры Жүмекен жүйкесін жұқартып, жүрегіне жүк боп артылып, 1983 жыл шілде айында реанимацияға жол тартты:

«Қайдан шыққан сөз екенін кім білген,
Мәнін бірақ сөздіксіз-ақ
білдім мен.

«Ит өлген жер екен ғой ол,
ит өлген».

алыстығын сездім, сездім жүйкеммен
Тексерткенде элдекімнің
Ант, атын

«чистилище» деп атапты
Данте ақын
дастанының бір тарауын,
ал, менше

Бар күнәнді таразыға тартатын
мекеме емес
тек өлі үшін, шамасы
меніңше, бұл өмір-өлім арасы -
Не моргке, не үйіңе

жол шегер
арада бір жол айырығы болса
егер

Ре- ани-мацияның сол мәні.
Ал, мен өзім - Нәжімеденов болғалы
тағдырымды шешті талай
кеңселер.

Бір күн, бір ай,
талқылап ап бір апта,
Бұлай анық шеше алмаған
Бірақ та.

Жүрегімде діріл бар бір-
үңілме,
кей кезде бұл ұқсамайды
дірілге.

/

Ре-ани-мация - ғана шешеді
Менің түпкі мәселемді
түбінде».

Жүмекен қашан Нәжімеденов болды, қай кеңселер қалай шешіп, қалайша талқылаған, неге анық шеше алмаған, ақын жүрегіндегі дірілдің табиғаты не? Неге кеңселер ақынның тағдырын шешеді? Кеңес кезеңінің қаптаған кеңселерінің қайсысы екен? Азғыр сырын ашуға аяқ бастырмаған солар ма? Айлап талқылаудың сыры неде? Несін талқылаған? Қандай күнәсін? Талантын ба, тағдырын ба? Талқылау барысы, ақыры талауға ұласты ма? Анығына неге бара алмаған? Үңіліп зерттеп, зерделеп көрсек, ақын сырына тақай аламыз ба, жоқ па? Тұлғатану тағлымы, тәжірибесі, тәлімі тұрақтанды ма? Жүмекеннің күнделігіндегі сұрақ-сауалдар жауапсыз қала ма? Жауап беру де қажет. Жүмекен үнсіз. Не істеу керек? Ақынын ойлап оқырман терең ойдың соңына түсті. Жүмекен жәйлі жазбасқа, қолжазбаны аяқтамасқа болмады:

«Ей, бауырым, өзім жәйлі, мен жәйлі
Тағы да бір жазбасам болмайды.
Өзімді айтсам - өзгешелік дейсің бе,
өзімшілдік дейсің бе әлде ондайды?

Айтсам егер асқар Алатау жәйлі,
Көңіл шыңы көктің бұлтын аулайды.

Тау суреті жанарымда аунайды,
Сол таулар да дәл өзімнен аумайды!

Мен өзіңмен бір беленде көктеген
шыбық едім әлі толған жоқ денем.
Дей алмаймын қарық қылам, көп берем,
Бойымдағы азын- аулақ отпенен.

Жалғыз өзім жиналыс боп қаулы алдым:
өз есемді - тек өзімнен даулармын,
екі қол мен бір бастан,
ал, қалғанын құрбылардан, құрдастан.

Кейде ойларым тасқа тайып жүрді ақсап,
Айта алмадым тіс батырып, тырнақ сап.
Толқындағы қайық ем мен - бұл жақсы-ақ:
Қағып алды бір мақсаттан бір мақсат...».

Өмірін өнерге арнаған ақын өзі жайлы жазса өзімшіл емес. Оның үстіне өзін, менін жеке қарастырады. Өзіндегіні өзгеге өлшеусіз берген өнер адамы өзгеше болмаған да кім өзгеше болмақ? Қайта, қайта жазу керек ақындарға өздері жайлы. Ақын, ақындық хақында молдау айту - заман сырын, бейнесін ашу. Пендеге өзінің пенделігі әуелден белгілі. Ол басқалар туралы білуге ынтық. Ашық, айқын, аянбай жазу. Үлгермеді. Әлде, үлгертпеді ме? Ең бастысы, поэзияға қызмет ету деп өзін ұмытты. Жан таласып қарсыласпады, өзін-өзі қорғамады. Ұлы мақсаттар ағыны ақынды алды артына қаратпады. Өшпес өлеңін өтірік өшіргіші өшіре ме өмірден? Ессіз естеліктерде ез сөздер ессе де Жүмекендей ер-ел есінде, әрбір елді мекен, саналы ер есінде ұстайды. Еске алады.

«Жақсы күннің ақынымын мен
қалқам,
Бақыт көрсем - өлең айтам
айқай сап.
Кедей көрсем - кейін болар
байды айтам,

Сұлуларға жасаулары жайлы
 айтам,
 Тұтқындарға амнистия жайлы
 айтам,
 Әкелері қан майданда мерт
 болған
 Ұлдарға айтпай жақсы сөзді -
 қайда айтам?!
 Қызыл толқын сөз кетеді-ау
 көпіріп
 Әттең қиын....
 қиын екен өтірік» (Мәлік Андай- Жұмекен).

Өтіріктің артына тығылатын заманда өтіріктің өзі де жаман болған соң оның арты қанша бір оңған дейсіз. Өнерліден өсек айтқан қу сыйлы, деп Жұмекен біліп айтқан шығар: «Өскен өсекші. Өтірігінің өзінен шындық исі аңқиды. Өсекті тыңдайтын ғып айта алу - сирек талант, ол өз алдына. Күндеп яки өсектеп өсіретін өздері». «Ө» витамині бар ма деп, өсек өтініп отыратында ел жетерлік. Жақсы күндер ақындарының есімдері көпірме сөздер көбігімен көмілмесе болғаны. Бағанағы қиындықтарға тағы бір қиындық қосылды. Ол жалғаннан жалтару, жалғанда.

«Қайыр айтқан мына бір сөз тірі әлі:
 Қылмыс емес өтірік айту көпіріп,
 Сену бірақ өтірікке өтірік -
 өзінді өзін өлтірудің құралы».

Қауіпті құрал. Қолданыстан алынып тасталуға жататын керексіз амал-тетік. Осы бір сенімсіз жолға түсіп алып тура жолдан адастық па? **Өзінді** өзін өлтіру күнә. Өтірік айту қылмыс **болмағанмен** қателік. Қателікпен қателікке сену көрсоқырлық. Онда, мынау тіршіліктің не мәні, не сәні қалады? Өтірікпен өткен өмір де өмір санала ма? Тіршілікте тірі боп өтудің өзі өнер, ірілік болып шықпасын. Өтірік **өмір** - өлім.

Ақындардың өлеңдерін оқитын оқырман сол көркем туындымен құрдас емеспіз бе? Жұмекен жүрген махаббат майданында біз неге жүрмейміз, ескерілмеген есемізді неге дауламасқа? Езбіз бе? Ерміз бе? Намыс пен жігер Жұмекен жырына жетелесін.

«...Белгісіз ой, жүректе жүре тұршы,
бедерлі өлең, қойнымда жүре тұршы,
Менің-дағы шаңымды қағып мезгіл,
Іздеп тауып алғанша бір оқушы».

Жұмекен айтқан осы бір оқушы неге болмасқа? Белгісіз ой мен бедерлі өлеңін жарыққа алып шыққан жөн болар. Ақынын оқушы іздемегенде кім іздемек? Адам жанын, тәнін емдейтін ақындар өлеңдері.

Ақын өзі бірде былай толғамап па еді:

«Мен кетер ем өлеңнен,
үмітіммен, мынау шөкім-денеммен,
бүкіл осы тірлігіммен кетер ем.
Кетер едім, айыптар ем ішімнен
адамдарды - мен ақын деп түсінген.
Өзімді-өзімді келеке етер едім мен.
Тілегім де болмас еді басқа онша -
Тек бір адам мені шындап жоқтаса...».

Жұмекентануда өз сөзімізді неге айтпасқа. Ақын тілегін орындайық. Шындап Жұмекен жырын, жүрегін, жанын жоқтап іздеп көрейік. Үлгі, өнеге ретінде жүрегімізде Абайдың Оспан бауырын жоқтауы тұрсын. Ғылым, шындық үшін керек. Бізге де, тәуелсіздік таңы атқанда, сөйлейтұғын кезең келгендей. Өз шаңымызды өзіміз бір қағып көрейік. Жұмекен жырын, сырын іздеп ізгілік жолымен аттанайық. Мезгілі жеткен сәт болғай.

Дат, ағайын!

Атом астында адыра қалған Абралы азаматы сөзіне құлақ қой.

Біз, бақандай алпыс жыл, алыс та болса да ауыр - атом жылдар жүгін көтердік. Не көрмедік, не өткермедік? Не туған аулы жоқ, не туган ата жоқ, нағыз жетім боп өссек біз өстік. Бүтін Азғыр мен Атырау аралығындағы құм өңірінің түлегі Жұмекенді жете түсінер жан болса, соның бірі біз болармыз.